

อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน*

Chi Valley Civilization: History, Culture and Wisdom in Isan Communities

ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ และปัญญา คล้ายเดช

Chayaporn Sukprasert and Panya Klaydesh

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author, E-mail: panya.klay@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชี ใน ชุมชนอีสาน 2) ศึกษาภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน 3) เสนอแนวทางในการดำรงรักษา สืบทอด แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน เป็นการวิจัยเชิงผสมผสาน โดยทำการวิจัยเชิงเอกสาร ดำเนินการ สัมภาษณ์และสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 42 คน และดำเนินกิจกรรมในพื้นที่วิจัยในแหล่ง อารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม เก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลใน เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน พบว่า ชุมชนอีสานมีประวัติศาสตร์การ ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี และสมัยล้านช้าง เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน บรรพบุรุษคนอีสานได้สร้างวัฒนธรรมประเพณีมากมาย เช่น วัฒนธรรมภาษา งานเทศกาลโหม่นนาชาติและประเพณีผูกเสี่ยว ประเพณีงานสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณเสียงแคน และงานนมัสการพระธาตุนาคูน

2. ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน ภูมิปัญญาอีสาน ได้แก่ ภูมิปัญญา อาหาร การแพทย์และสมุนไพร การปั้นหม้อดินเผา และการทอผ้าไหมมัดหมี่ สำหรับแหล่งอารยธรรม จังหวัดขอนแก่น เช่น แหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี บ้านสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และแหล่ง อารยธรรมจังหวัดมหาสารคาม เช่น แหล่งอารยธรรมวัดป่าเลไลย์ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม

*ได้รับบทความ: 9 กุมภาพันธ์ 2567; แก้ไขบทความ: 22 เมษายน 2567; ตอรับตีพิมพ์: 24 เมษายน 2567

Received: February 9, 2024; Revised: April 22, 2024; Accepted: April 24, 2024

ซึ่งพบหลักฐาน คือหลักศิลาจารึก ใบเสมา พุทธศิลปะโบราณวัตถุ ฐานปัทม์หรือภาพจิตรกรรมฝาผนัง

3. แนวทางการธำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน มี 6 แนวทาง คือ
1) สร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์ 3) สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์
4) สร้างวิสาหกิจชุมชน 5) สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม 6) สร้างกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่
สอดคล้องกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

คำสำคัญ: อารยธรรมลุ่มน้ำชี; ประวัติศาสตร์; วัฒนธรรม; ภูมิปัญญา; ชุมชนอีสาน

Abstract

The objectives of this research are; 1) to study the history and culture of the Chi River region in the Isan community, 2) to study the wisdom and sources of the Chi River region civilization in the Isan community, 3) to propose guidelines for maintaining and inheriting the Chi River region civilization in the Isan community. It is mixed methods research. By doing documentary research Conducted interviews and group discussions with 42 key informants and carried out activities in research areas in the Chi River region civilization in Khon Kaen and Sarakham provinces. Data were collected and analyzed using descriptive methods.

The research results were as follows:

1. History and culture of the Chi River region in the Isan community. It was found that the Isan community has a history of settlement since prehistoric times. Historical periods, the Dvaravati period, the Lopburi period, and the Lan Chang period, continuing until the present. The ancestors of the Isaan people created many cultural traditions, such as language culture, the international Silk Festival and Siao Tradition, Isan Songkran tradition, Dok Khun Siang Khaen Festival and worship of Phra That Na Dun.

2. Wisdom and sources of civilization in the Chi River region in Isan communities Isaan wisdom includes food wisdom. Medicine and herbs clay pot making and weaving Mudmee silk for civilization sites in Khon Kaen Province, such as the civilization sites of Wat Chai Si, Ban Sawathi, Mueang District, Khon Kaen Province, and the civilization sites of Maha Sarakham Province, such as the civilization sites of Wat Pa Lelai, Na Dun District, Maha Sarakham Province which found evidence these are stone inscriptions, Sema leaves, Buddhist art, antiques. Hooptaem or mural.

3. There are 6 guidelines for maintaining and inheriting the Chi River Basin civilization in Isan communities: 1) creating a local wisdom museum, 2) creating creative art, 3) creating creative tourist attractions, 4) creating community enterprises, 5) creating a network of wisdom and culture, 6) Create community development activities that are consistent with wisdom and culture.

Keywords: Chi Valley Civilization; History; Culture; Folk Wisdom; Isan communities

1. บทนำ

อารยธรรมเป็นสิ่งที่แสดงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ค่านิยม ความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาและการแสดงออกด้านวัฒนธรรมและด้านศิลปกรรม เกิดเป็นการสร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมา ก็เพื่อต้องการสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการและปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและเพื่อความเจริญของสังคมโดยรวม อารยธรรมจึงแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของเผ่าพันธุ์ของคนแต่ละชาติพันธุ์ ที่มีวิวัฒนาการของสังคมในด้านชีวิตความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกและสิ่งเหล่านั้นได้มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นวิถีชีวิตหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต จนกลายมาเป็นศิลปวัฒนธรรม และประเพณี

อารยธรรม หมายถึง ความสงบสุขของสังคมที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งศีลธรรม และกฎหมาย ความเจริญเนื่องด้วยองค์การสังคม เช่น การเมือง กฎหมาย เศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมและความเจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 1408) โดยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน จนทำให้สิ่งเหล่านั้นกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของคนอีสานมานาน จนกลายมาเป็นอารยธรรมของคนอีสาน อันเป็นการแสดงถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรอีสานหรือเรียกว่า ล้านช้าง ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อาณาจักรหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และอารยธรรมเหล่านี้ได้มีการบันทึกและได้รับการปฏิบัติสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้ สำหรับหลักฐานที่แสดงถึงความเป็นมาของอารยธรรมนั้นมีอยู่มากมายทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น มีภาษาเป็นของตนเอง โดยมีการบันทึกไว้ในใบลานในภาพกิจกรรมฝาผนัง วัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะ ความเชื่อ และสิ่งที่เปี่ยมคุณค่า เช่น ใบเสมาหรือหินตั้ง ที่เป็นอัตลักษณ์ด้านศิลปกรรมสมัยทวารวดี

ลุ่มน้ำชี ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ทิศเหนือติดกับลุ่มน้ำโขง ทิศใต้ติดกับลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำป่าสัก สภาพภูมิประเทศของลุ่มน้ำชีประกอบไปด้วยเทือกเขาสูง ทางทิศตะวันออกและทิศเหนือคือเทือกเขาภูพาน ทิศตะวันตก

คือเทือกเขาตงพญาเย็น ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำชีและแม่น้ำสาขาที่สำคัญหลายสาย แม่น้ำชี มีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ นับตั้งแต่เขาสนปันน้ำ เขาแปปันน้ำ เขาเสลียงตาเถด เขาอุ่มน้ำ เขายอดชี เขาครอก จนถึงเขาเทวดา ซึ่งเป็นแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ แม่น้ำชีมีความยาวประมาณ 830 กิโลเมตร (ขอนแก่นถึง, 2561) เส้นทางไหลของลำน้ำชีไหลผ่าน 9 จังหวัดได้แก่ 1) จังหวัดชัยภูมิ 2) จังหวัดนครราชสีมา 3) จังหวัดขอนแก่น 4) จังหวัดมหาสารคาม 5) จังหวัดกาฬสินธุ์ 6) จังหวัดร้อยเอ็ด 7) จังหวัดยโสธร 8) จังหวัดอุบลราชธานี และ 9) จังหวัดศรีสะเกษ ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูล ที่บ้านวังยาง ตำบลบุ่งหวาย อำเภวารินชำราบ รอยต่อจังหวัดศรีสะเกษกับจังหวัดอุบลราชธานี

อารยธรรมลุ่มน้ำชี คือสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของคนที่ย้ายอยู่บริเวณลุ่มน้ำชีไหลผ่านเริ่มจากต้นกำเนิดแม่น้ำชีที่จังหวัดชัยภูมิ โดยมีแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ จำนวนมาก จังหวัดขอนแก่นก็ได้พบร่องรอยอารยธรรมแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดี ที่ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดคือมีศิลปะสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมากมาย แตกต่างกันไปตามพื้นที่ สำหรับจังหวัดขอนแก่นที่พบคือพระธาตุขามแก่น กิจกรรมผาผนังวัดบ้านสาวะถี วัดสระบัวแก้ว อำเภอนองสองห้อง วัดบ้านลาน และกิจกรรมสันทนาการที่อำเภอบ้านไผ่ ส่วนจังหวัดมหาสารคามก็มีอารยธรรมที่ปรากฏชัดเจน เช่น พระธาตุนาดูน อันที่ตั้งของนครจำปาศรีในสมัยอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก ส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด ก็เป็นแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีที่โดดเด่น เช่น เมืองสุวรรณภูมิ จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นจังหวัดสุดท้ายของอารยธรรมลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีน้ำชีไหลผ่านก่อนที่จะไหลลงแม่น้ำโขง

จังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา และเป็นแหล่งที่มีอารยธรรมมาเป็นเวลาอันยาวนานมานับพันปี ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี โบราณวัตถุ โบราณสถาน วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิต เป็นต้น อารยธรรมเหล่านี้เป็นสมบัติอันล้ำค่าที่ได้ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษล้านช้างจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้ อารยธรรมบางอย่างก็เสื่อมไปตามกาลเวลา และอารยธรรมบางอย่างก็มีอนุชนรุ่นหลังได้พัฒนาต่อยอดจนกลายเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนจังหวัดขอนแก่น เช่น ประเพณีการผูกเสี่ยว งานเทศกาลดอกคูณเสียงแคน เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นที่จะต้องทำการวิจัยเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ความเจริญรุ่งเรืองของบรรพบุรุษ เพื่อจะได้อนุรักษ์และสืบทอดให้อนุชนรุ่นหลังได้รับรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตน เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษและเพื่อสร้างแหล่งการเรียนรู้ให้กับอนุชนรุ่นหลัง

ส่วนจังหวัดมหาสารคามก็เช่นเดียวกัน ถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญและยาวนานมานับพันปี นับตั้งแต่สมัยคุปตะตอนปลายและปัลลวะของอินเดียผ่านเมืองพุกามมาในรูปแบบของศิลปะสมัยทวารวดี โดยบริเวณ (โคกพระ) เมืองกันทรวิชัย พบหลักฐาน เช่น พระพุทธรูปยืนมิ่งเมือง พระพุทธรูปยืนมิ่งมงคล และกรุพระพิมพ์ดินเผา ส่วนบริเวณอำเภอนาดูน เมืองนครจำปาศรี พบทั้งกรุพระพิมพ์ดินเผาและพระบรม

สาริทธิธาตุ มหาสารคามได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ผ่านทางชนชาติขอม ในรูปแบบสมัยลพบุรี เช่น กุสันตรัตน์ กุบ้านเขว กุบ้านแดง และกุอื่นๆ รวมไปถึงจนถึงเทวรูปและเครื่องปั้นดินเผาของขอมอยู่ตามผิวดินทั่วไป นอกจากนี้ ยังมีสิมหรืออุโบสถ สิมเป็นสถานที่ทำสังกรรมของพระสงฆ์ ชาวอีสานนิยมสร้างสิมขนาดเล็กและมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน ที่เรียกว่า ฮูปแต้ม สร้างขึ้นโดยช่างแต้มชาวบ้านในท้องถิ่นหรือจิตรกร ที่มีความรู้ความสามารถวาดภาพเล่าเรื่องชาดก วรรณกรรม ประเพณีวัฒนธรรม วิถีชีวิต การละเล่นต่างๆ ในสมัยนั้น ถ่ายทอดออกมาอย่างเรียบง่าย ได้แก่ ฮูปแต้ม วัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน, วัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก และวัดยางทองวราราม อำเภอบรบือ การดูแลแม้ว่ากรมศิลปากรจะขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้วก็ตาม แต่การดูแลอนุรักษ์ก็ยังไม่ทั่วถึง

จากประเด็นดังกล่าวมานั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำการวิจัยเรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางอารยธรรมลุ่มน้ำชี อันเป็นมรดกอันล้ำค่าของบรรพบุรุษ ที่ได้คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนลุ่มน้ำชี ในพื้นที่ 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น และจังหวัด เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางอารยธรรมลุ่มน้ำชี อันเป็นมรดกอันล้ำค่าของบรรพบุรุษลุ่มน้ำชี ที่ได้คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนลุ่มน้ำชี

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน
2. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน
3. เพื่อเสนอแนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงผสมผสาน โดยการวิจัยเชิงเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ 1) นักวิชาการ 2) ปราชญ์ชาวบ้าน และ 3) ผู้แทนภาครัฐและเอกชน ซึ่งเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี วัฒนธรรมและภูมิปัญญา เป็นผู้เคยเข้าร่วมในกิจกรรมด้านอารยธรรมหรือวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อน และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนในแต่ละพื้นที่ คือ วัดไชยศรี ชุมชนบ้านสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น และวัดป่าเลไลย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้นจำนวน 42 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบ่งเป็น 3 ตอน คือตอนที่ 1 ข้อมูล

ทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล ตอนที่ 2 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา และตอนที่ 3 ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรม 2) แบบสนทนากลุ่ม แบ่งเป็น 3 ตอน คือตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล ตอนที่ 2 การสร้างแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี และตอนที่ 3 การสร้างแนวทางในการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสาร สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างแนวทางในการดำรงรักษาสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดขอนแก่นและมหาสารคาม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้นำมาตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล ความถูกต้องของข้อมูล นำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ แล้วทำการตีความ หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี

4. สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยอารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน ผู้วิจัยสามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน พบว่า ประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานในแถบลุ่มน้ำชีบริเวณจังหวัดขอนแก่น ซึ่งแบ่งออกเป็นยุคๆ ดังนี้ 1) ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐานที่ค้นพบ ได้แก่ โบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ พบบริเวณแหล่งอารยธรรมโนนนกทาและแหล่งอารยธรรมโนนชัย 2) ยุคสมัยประวัติศาสตร์ ได้ค้นพบหลักฐานบริเวณแหล่งอารยธรรมโนนเมือง แหล่งอารยธรรมบ้านเมืองเพี้ย แหล่งอารยธรรมชัยวาน แหล่งอารยธรรมดงเมืองแอม 3) ยุคสมัยทวารวดี ได้ค้นพบหลักฐาน บริเวณแหล่งอารยธรรมบ้านโนนสะอาด ตำบลไชยสอ อำเภอชุมแพ แหล่งอารยธรรมบ้านบัวสีมา อยู่ที่บ้านบัวสีมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ และแหล่งอารยธรรมท่ากระเสริม อยู่ที่บ้านท่ากระเสริม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และแหล่งอารยธรรมที่ปรากฏชัดเจนคือ พระธาตุนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม บริเวณนี้ได้เคยเป็นที่ตั้งของนครจำปาศรีมาก่อน เป็นย่านที่อยู่ของชุมชนขนาดใหญ่ มีความเจริญรุ่งเรืองทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา และมีความรุ่งเรืองมาถึงสมัยยุคขอม 4) ยุคสมัยขอม มีหลักฐานที่ปรากฏชัด คือ ปราสาทเปือยน้อย กู่แก้ว กู่บ้านนาคำน้อย กู่ประภาชัย รอยพระพุทธบาทหินลาดและแหล่งตัดหินในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น กู่สันตรัตน์ กุ้มน้อย กู่บ้านเขว กู่บ้านแดงและกู่บัวมาศ ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม และ 5) ยุคสมัยอาณาจักรล้านช้าง ได้แก่ อารยธรรมบ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจนคือ พระธาตุขามแก่น

สำหรับประวัติศาสตร์ในพื้นที่การวิจัย 2 จังหวัด พบว่า

1.1 จังหวัดขอนแก่น มีประวัติศาสตร์ พบว่า มีหลักฐานการก่อตั้งเมืองขอนแก่นครั้งแรก คือ ท้าวพัน ได้รวบรวมผู้คนประมาณ 350 คน มาตั้งบ้านเรือนที่ริมบึงบอน (บึงแก่นนคร) เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปี พ.ศ. 2332 หลังจากนั้นก็ได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองมาโดยตลอดและมีการถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณีจากรุ่นสู่รุ่นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และคนรุ่นใหม่ได้พัฒนาสานต่อและพัฒนาต่อยอดวัฒนธรรม ประเพณี จนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนขอนแก่นที่จัดขึ้นทุกปี คือ 1) งานเทศกาลโหม นานาชาติประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด 2) งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูนเสียงแคน บน ถนนข้าวเหนียว จนกลายเป็นที่ประจักษ์ของคนไทยและคนต่างชาติ

1.2 จังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ใจกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีชนหลาย เผ่า เช่น ชาวไทยพื้นเมืองพุท ภาษา อีสาน ชาวไทยญ้อและชาวผู้ไท ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมจารีต ประเพณี “ฮีตสิบสอง” ประกอบอาชีพด้านกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ ใช้ชีวิต อย่างเรียบง่ายมีการไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันตามแบบของคนอีสานทั่วไป จังหวัดมหาสารคาม มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญโดยพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยคุปตะ ตอนปลายและปาละวะของ อินเดียผ่านเมืองพุกามมาในรูปแบบของศิลปะสมัยทวารวดี และจังหวัด มหาสารคามมีวัฒนธรรมและภาษาที่ใช้สื่อสารกัน ท้องถิ่นที่แตกต่างออกไปจากภาษาอีสานทั่วไป คือ ภาษา ญ้อ ภาษาเขมรสูง และภาษากูยหรือกวย สำหรับวัฒนธรรมที่เด่นๆ ได้แก่ งานบุญเบิกฟ้า ประเพณีบุญกุ่ม ข้าวใหญ่ ซึ่งจัดขึ้นในงานนมัสการพระบรมธาตุนาโดน เป็นบุญประเพณีของชาวอีสานที่แสดงให้เห็นจิต วิญญาณของชุมชนที่ดำรงอยู่ด้วยวิถีเกษตรกรรมมาช้านาน ประเพณีบุญบั้งไฟ งานออนซอนกลองยาวชาว วาปี และประเพณีไหลเรือไฟใหญ่ และวัฒนธรรมประเพณีงานบุญที่ยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณเป็น ประจำทุกเดือนเรียกว่า ฮีตสิบสอง (ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสาน, 2562, หน้า 103)

2. ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ผลการวิจัยพบว่า

2.1 ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน ในจังหวัดขอนแก่น จัดว่าเป็น องค์ความรู้ ความสามารถของบรรพบุรุษที่พัฒนาจนกลายมาเป็นความโดดเด่น เช่น การจักสาน การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิด โดยคณะ ผู้วิจัยศึกษาภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่นที่มีความโดดเด่น 2 ภูมิปัญญา คือ 1) กระติบข้าว ภาชนะเพื่อบรรจุ ข้าวเหนียว เป็นภูมิปัญญาของคนอีสานที่เกิดจากความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษที่นำเอาไม้ไผ่ซึ่งเป็น วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาจักสานเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว จนกลายเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป มีการ เรียนรู้ร่วมกันและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนขอนแก่น 2) การ ทอผ้าไหม ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของการผลิตผ้าของชาวขอนแก่น ที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ได้มีการเรียนรู้ ร่วมกันและได้สืบทอดหรือถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น มีพัฒนาการทอผ้าไหม ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคนิค

การทอ มีการคิดประดิษฐ์ลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์ และอัตลักษณ์จนกลายมาเป็นผ้าไหมขอนแก่น ที่คนให้การยอมรับและเป็นผ้าที่มีชื่อเสียงของจังหวัดขอนแก่น ดังคำขวัญประจำจังหวัดขอนแก่นที่ว่า “พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิรินธรเน่ สุดเท่เหรียญทองแรกมวยโอลิมปิก”

สำหรับแหล่งอารยธรรมที่มีความโดดเด่นเชิงพื้นที่ที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดขอนแก่น ได้แก่ แหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี บ้านสาวะถี ซึ่งมีลักษณะที่เป็นสถาปัตยกรรมอีสาน ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ สร้างโดยพระอธิการอ่อนสา เจ้าอาวาสองค์แรก มีลักษณะก่ออิฐ ฉาบปูนเรียบ ช่างبنเป็นไม้ทั้งหมด ประตูหน้าต่างแกะสลัก และในส่วนภาพฝาผนังเป็นฝีมือของช่างเขียนชาวบ้านชื่อ นายทอง ทิพย์ชา เป็นชาวจังหวัดมหาสารคาม ฝาผนังด้านในเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพเวสสันดรชาดก ภาพเรื่องสังข์ ศิลป์ชัย ภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ ต่างๆ ภาพเขียนด้านนอกเขียนเป็นภาพนรก 8 ชุม ภาพพระเวสสันดร ภาพเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และภาพทหารยืนเฝ้าประตู อุบถัม เขียนด้วยสีฝุ่น ใช้สีคราม สีเหลืองและสีเขียว เขียนภาพเต็มพื้นที่ ลักษณะแปลกตา คือ ภาพตัวพระหรือ กษัตริย์จะมีขนาดเล็ก ภาพยักษ์และภาพสัตว์จะมีขนาดใหญ่ ภาพต่างๆ จะแสดงท่าทางโลดโผน จัดเรียงภาพได้อย่างเหมาะสม และยังสอดแทรกภาพเหตุการณ์แวดล้อมสังคม ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นด้วย

2.2 ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน ในจังหวัดมหาสารคาม สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดมหาสารคาม ที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดมาให้ลูกหลานหลายอย่าง ได้แก่ ข้าวหมาก ซึ่งอาหารทานเล่นของชาวอีสานที่มีมาช้านาน เนื่องจากมีกรรมวิธีที่ทำง่าย ไม่ซับซ้อน รสชาติอร่อย หอมหวาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมอปั้นบ้านด้านสมุนไพรร ภูมิปัญญาการปั้นหม้อดินเผา และภูมิปัญญาผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก เป็นลวดลายผ้าโบราณลายดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสาน มีการทอใช้กัน และเป็น “ลายผ้าเอกลักษณ์ประจำจังหวัด” นอกจากนี้ การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีชื่อคือกลองยาว เป็นต้น สำหรับแหล่งอารยธรรมที่มีความโดดเด่นเชิงพื้นที่ที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ แหล่งอารยธรรมวัดป่าเลไลยก์ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีอุบถัมวัดโดยช่างพื้นที่ ชื่อนายสิงห์ วงศ์วาด ได้วาดภาพทั้งด้านนอกและด้านใน โดยภาพภายในภาพพุทธประวัติ ตอนผจญพญามาร ตอนทรงรับข้าวสัจตูก่อนเสด็จจากพ่อค้า 2 คน ที่ผ่านตอนตรัสรู้ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ตอนพุทธปรินิพพาน พระมาลัยกราบพระเกตุแก้วจุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนพระมาลัยโปรดสัตว์นรก ส่วนผนังด้านนอก ได้วาดภาพวรรณกรรมเรื่องพระลัก-พระลาม (รามเกียรติ์ฉบับลาว) บางตอน เช่น ตอนนางสีดาไปลงพลอยแม่น้ำ ตอนขบวนศึกรบของพระลัก-พระลาม และเรื่องพระเวสสันดรชาดก บางตอน เช่น ตอนบริจาคทาน ตอนชาวบ้านเมืองสีพีโกรธที่พระเวสสันดรบริจาคช้าง ปัจจุบันาคู่บ้านคู่มือเมืองไป ตอนพระเวสสันดรบริจาคพระกัณหาพระชาลีและบริจาคพระนางมัทรี เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่า เป็นจิตรกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนวิถีชีวิตเกี่ยวกับไทยลาวในสังคมลุ่มน้ำโขง สะท้อนประวัติศาสตร์

ความคิดและประวัติศาสตร์สังคมของคนอีสานในอดีต ได้แก่วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระลักพระลาม ลักษณะเด่นของจิตรกรรมวัดป่าเลไลยก์ คือเขียนภาพขนาดใหญ่จัดภาพแบบโปร่งดูง่ายสามารถยืนชมในระยะห่างได้ชัด โดยฝาผนังด้านนอกทางทิศเหนือเน้นเสนอภาพพระลักพระลามอำลาพระฤๅษี ตอนกำเนิดนางสีดา และตอนลอยแพนางสีดา ทางทิศตะวันออกตอนควายทรพีฆ่าควาย ทรพาผู้เป็นบิดา ด้านทิศตะวันตกเป็นภาพเล่าเรื่องราวพระเวสสันดรชาดก ช่วงแถม์เลือกนำเสนอเฉพาะตอนที่สำคัญ จุดเด่นคือการจัดภาพที่มีความมีอิสระเสรี มิได้เคร่งครัดในการจัดเรียงลำดับขั้นตอนของภาพ ทั้งนี้ และสอดแทรกคติธรรมจำแนกอธิบายให้เห็นชัดตัวไหนเป็นใครสื่ออย่างชัด เช่น ชูชก จะสังเกตจากอิริยาบถที่รูปลักษณะของความน่าเกลียดทั้งร่างกายและจิตใจ ภาพชูชกกินจนท้องแตกตาย ก็ทำให้ผู้ชมเข้าใจได้ง่ายๆ ว่าภาพสื่อถึงใคร ดังนั้นเด็กและเยาวชน ตลอดจนถึงประชาชนทั่วไปจะเพลิดเพลินดื่มชมแต่ภาพลำดับเหตุการณ์ได้อย่างสนุกและต่อเนื่องกัน

3. แนวทางการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน พบว่า มีแนวทางในการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีที่ยั่งยืน 6 แนวทางดังนี้

3.1 การสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป็นสถานที่เก็บรวบรวมอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ในการดำเนินชีวิตของบรรพบุรุษ เช่น เครื่องมือทอผ้า, อุปกรณ์การประมง อุปกรณ์การเกษตร และวรรณกรรมในพื้นที่อีสาน และศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต เช่น ฮีตสิบสอง ครองสิบสี่ เป็นต้น การสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นแนวทางการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสานที่ยั่งยืน เพราะพิพิธภัณฑ์คือแหล่งเรียนรู้สำหรับอนุชนรุ่นหลัง ผู้ที่สนใจสามารถเข้ามาศึกษาค้นคว้าทำการวิจัยต่อไป

3.2 สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์ เป็นการนำเอาศิลปะ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา มาสร้างสรรค์ในรูปของการบันเทิง เช่น ลิมวัดไชยศรี มีภาพกิจกรรมฝาผนังเรื่องสินไซ คณะครูโรงเรียนบ้านสาวะถี (สาวัดธีราชูราษฎร์รังสฤษดิ์) ได้นำพานักเรียนศึกษาวรรณกรรมสินไซ จากกิจกรรมฝาผนังลิมและจากพิพิธภัณฑ์ แล้วตั้งคณะหมอลำโดยให้นักเรียนชั้นประถมศึกษา เป็นผู้แสดง คือ “หมอลำน้อยสินไซร้อยปี” และ สร้างหนังสือประโมทัยหรือหนังสือตะลุง โดยให้นักเรียนชั้นมัธยมใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เอาเวลาว่างมาฝึกซ้อมและมาทำกิจกรรม เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับเยาวชนในการแสดงออก เพื่อเป็นการอนุรักษ์หมอลำไม่ให้สูญหาย รวมถึงได้เป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของชุมชน

3.3 สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โดยจัดทำให้เป็นพื้นที่สำหรับศึกษาดูงานด้านการศึกษาและการวิจัยในพื้นที่ มีมัคคุเทศก์น้อย มีมัคคุเทศก์ชุมชน ร่วมกับโรงเรียน และวัดร่วมกันถ่ายทอดองค์ความรู้อารยธรรม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับชุมชนทั้งที่เป็นผู้ใหญ่ และเด็กหรือเยาวชน จนเกิดองค์ความรู้ สามารถที่จะถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้

3.4 สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน โดยการนำเอาศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญา

ในที่ที่มีชุมชนมาสร้างรายได้ให้กับชุมชน โดยการพาชุมชนออกแบบเสื้อ ออกแบบแก้วกาแฟ ของที่ระลึก หรือผลิตภัณฑ์ต่างๆ แล้วนำเอาศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชน มาสกรีนลงบนเสื้อ บนแก้วกาแฟ หรือของที่ระลึกและผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อการดำรงรักษาและการสืบทอด อารยธรรมลุ่มน้ำชี ให้เกิดความยั่งยืนและสามารถถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

3.5 สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม สำหรับการดำรงรักษาและการสืบทอด อารยธรรมลุ่มน้ำชีให้ยั่งยืน ต้องอาศัยด้วยความร่วมมือระหว่าง 3 หน่วยงาน คือบ้าน วัด และโรงเรียน 1) บ้าน ซึ่งหมายถึง ครอบครัว และชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานแรกที่จะต้องให้ทัศนคติกับผู้ที่เป็นบุตรและให้ความร่วมมือกับทางวัดและโรงเรียน 2) วัดจะเป็นศูนย์กลางและเป็นศูนย์รวมทางจิตใจหรือจิตวิญญาณ และวัดต้องเป็นหน่วยงานหลักและเป็นศูนย์ประสานงาน 3) โรงเรียนก็จะมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนให้เยาวชนมีความรู้ รักและห่วงแหนในวัฒนธรรมของบรรพบุรุษตนเอง เมื่อ 3 หน่วยงานร่วมมือกัน จัดกิจกรรม ร่วมกันก็จะนำไปสู่การอนุรักษ์ที่ยั่งยืนซึ่งเรียกว่า โครงการบ้าน วัด โรงเรียน (บวร)

3.6 ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน โดยนำเอาภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี ไปใช้ในการพัฒนาชุมชน เช่น ชุมชนสาวะถีเป็นชุมชนพุทธ มีภูมิปัญญา วัฒนธรรม และประเพณีแบบพุทธ จึงมีการนำเอาวัฒนธรรมแบบพุทธไปใช้ในชุมชน เช่น การจัดงานต่างๆ ในชุมชนจะไม่มีเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และไม่ขายเหล้าในวันพระ เป็นต้น มีโครงการเยาวชนเข้าวัดวันอาทิตย์ สร้างมัคคุเทศก์ชุมชน นำจิตกรรมาฟานั่งไปสร้างเศรษฐกิจชุมชน และพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี เป็นการพัฒนาเชิงพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวต่อไป

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยอารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผล และสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบสูงโคราช มีแม่น้ำสำคัญคือแม่น้ำชีไหลผ่าน จังหวัดขอนแก่นนั้น มีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรืองมาถึง 4 สมัย กล่าวคือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี และสมัยอาณาจักรล้านช้าง ส่วนจังหวัดมหาสารคามพบหลักฐานสมัยทวารวดี และสมัยลพบุรี วัฒนธรรมที่เด่นๆ ได้แก่ งานเทศกาลโหม่นนาชาติประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณ เสียงแคนและถนนข้าวเหนียว งานนมัสการพระบรมธาตุนาดูน

ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น นั่นคือชุมชนสาวะถี เป็นแหล่งภูมิปัญญาซึ่งมีทั้งภาพเขียน หลักศิลาจารึก ใบเสมา แหล่งกำเนิดหมอลำ มีภาพกิจกรรมผนัง

ตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง มีพุทธศิลปะโบราณที่เก่าแก่ คือ ชูบแต้มหรือภาพจิตรกรรมฝาผนังคู่กับ วัดไชยศรี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ส่วนจังหวัดมหาสารคาม ณ วัดป่าเลไลยก์ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม มีสิม และชูบแต้มที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน จัดเป็นภูมิปัญญาของคนอีสาน กลุ่มน้ำชีที่สำคัญและทรงคุณค่า ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเทพพร มังธานี (2554, หน้า 40-54) ได้ทำวิจัยเรื่องชูบแต้ม: ในสิมอีสาน ภาพสะท้อนความหลากหลายในอดีต ที่พบว่า เนื้อหาของชูบแต้มในสิมยังบอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นอีสานด้วย ส่วนช่างแต้มจะเป็นช่างพื้นบ้าน ใช้สีและอุปกรณ์วัสดุที่ได้ตามธรรมชาติในท้องถิ่น และมีอิสระในการจัดองค์ประกอบของภาพ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของบุรินทร์ เปล่งดีสกุล (2554, หน้า 151) ได้ทำวิจัยเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ที่พบว่า ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัด มีรูปแบบอิสระ ไม่มีระเบียบแบบแผนตายตัวเพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้านและสีที่ใช้เป็นสีแบบธรรมชาติงานชูบแต้มจัดเป็นศิลปะภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์

2. แนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมกลุ่มน้ำชี จะยั่งยืนได้ต้องมีการสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเล่าเรียน ซึ่งจะทำข้อมูลไม่ได้สูญหายไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของณัฐธยาน์ ตั้งถาวรสกุล (2558) ได้ทำวิจัยเรื่อง แนวทาง การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ฐานภูมิปัญญาไทย: กรณีศึกษาศูนย์ศิลปะการแสดง สถาบันคึกฤทธิ์ พบว่า แนวทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ฐานภูมิปัญญาไทย ประกอบด้วย ด้านครูผู้สอนต้องมีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขา ด้านผู้เรียนต้องมีความตั้งใจและมุ่งมั่น มีงบประมาณสนับสนุน ภาครัฐให้ความสำคัญและสนับสนุนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง ภาคเอกชนให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่างๆ องค์กรและชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม สถาบันการศึกษาส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการ สถาบันคึกฤทธิ์มีการจัดการที่ดี ไม่แสวงหากำไร มีการประชาสัมพันธ์เชิงรุก มีการจัดกิจกรรมนาฏศิลป์ไทยและการแสดงต่อสาธารณะชนเป็นประจำ

3. แนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมกลุ่มน้ำชีที่ยั่งยืน ต้องมีการร่วมมือกันของสามหน่วยงาน คือ บ้าน วัด และโรงเรียน และต้องมีการสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน โดยต้องนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนโดยสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชนแล้วเอาภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาสร้างเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูภัลลยานิสทวิวัฒน์ และคณะ (2548) ได้ศึกษาเรื่องความร่วมมือของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น พบว่า การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของพระสงฆ์ และการมีส่วนร่วมปฏิบัติกรอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมผลประโยชน์การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง และ

สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูวัชรสุวรรณาท (ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ (2561) ได้ศึกษาเรื่องการผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน พบว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากต้นตาลสร้างมูลค่าเพิ่มให้ท้องถิ่นด้วยอัตลักษณ์ชุมชน เนื่องจากผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นนั้นถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนยังคงมีการรักษาไว้ แต่อยู่อย่างกระจัดกระจายและลดจำนวนลงอย่างมาก โดยเฉพาะการลดจำนวนลงของต้นตาลในท้องถิ่น ส่วนมาเกิดมาจากการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย สวนบางแห่งถูกทิ้งร้าง และสวนบางแห่งถูกปรับเปลี่ยนแปลงเพื่อสนองความต้องการตามวิถีชีวิตที่ทันสมัย

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานของภาครัฐและภาคเอกชนควรให้ความสำคัญโดยการนำไปกำหนดเป็นนโยบายในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำหนดนโยบายในการพัฒนาพื้นที่ในท้องถิ่นของตนเองให้เกิดความโดดเด่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

2. ข้อเสนอแนะการทำวิจัยครั้งต่อไป

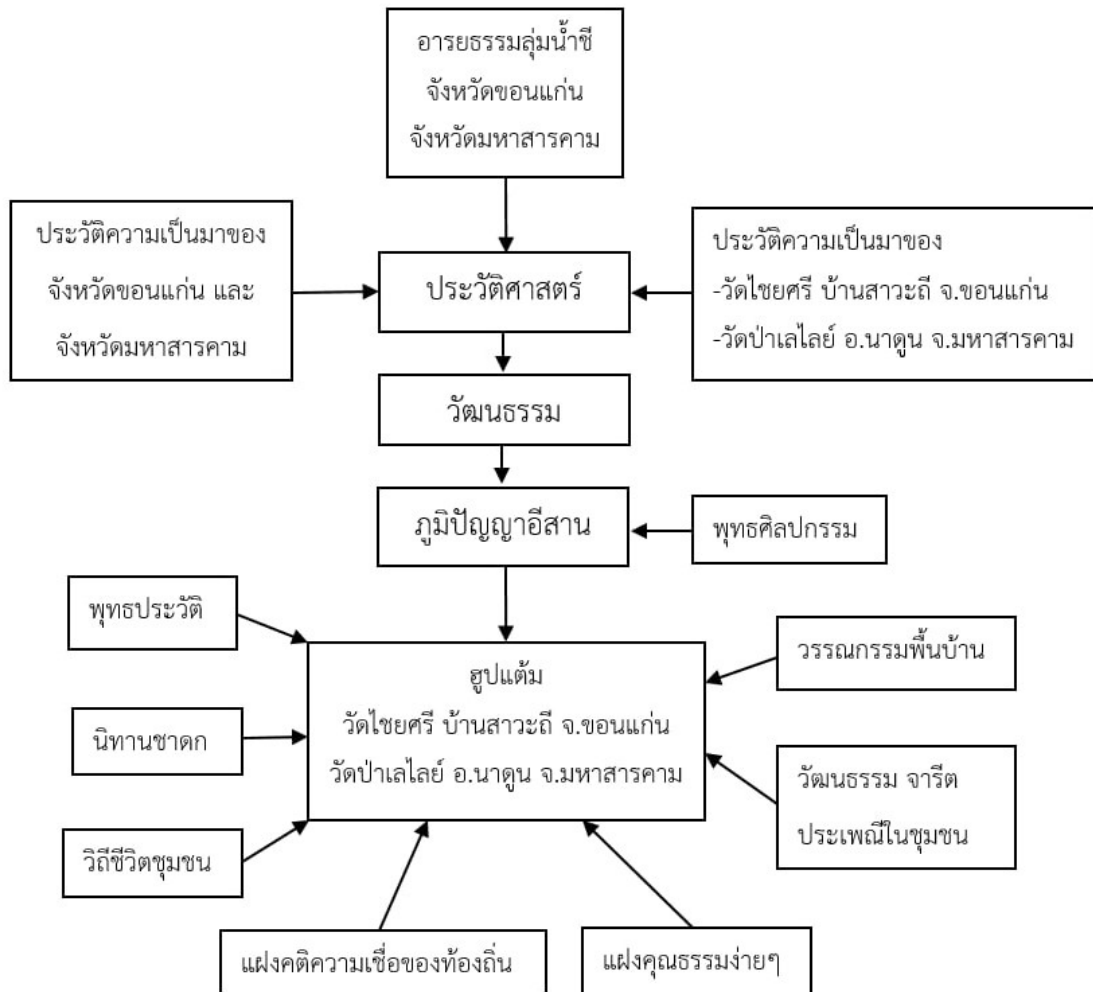
2.1 ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อารยธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.2 ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของแหล่งอารยธรรมทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.3 ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการสำรวจอุปสรรคและจัตกรรมฝานั่งอีสาน ในพื้นที่อีสานทั้งหมด เพื่อให้ได้ชุดองค์ความรู้รวมแบบบูรณาการครบวงจร

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

ผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ (Body of knowledge) ที่ได้จากการศึกษาเรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน ที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ได้จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ สังเกต สำนวณ ซึ่งสามารถนำมาสรุปเป็นองค์ความรู้ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ณัฐธยาน์ ตั้งถาวรสกุล. (2558). แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้
นาฏศิลป์ไทย: กรณีศึกษาศูนย์ศิลปการแสดง สถาบันคึกฤทธิ์. (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหา
บัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เทพพร มังธานี. (2554). สรุปแต้มในลุ่มอีสาน: ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ. *วารสาร
ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 3(1), 40-54.

- บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. (2554). พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด. (รายงานการวิจัย). ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ และคณะ. (2548). การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น. (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวัชรสุวรรณาท (ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ. (2561). การผลิตภัณฑท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน. (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.